

В тази рубрика се представят без редакционен коментар публикувани или непубликувани исторически документи и свидетелства, за които е преценено, че съдържат важни акценти, които могат да бъдат повод за размисъл и имат значение и за съвременното българско общество.

КАК СА ПРЕПОДАВАНИ ПРИРОДНИТЕ НАУКИ В ПЕТОКЛАСНИТЕ ДЕВИЧЕСКИ УЧИЛИЩА И В ДОЛНИЯ КУРС НА ДЕВИЧЕСКИТЕ ГИМНАЗИИ (1897 Г.): ГЕОГРАФИЯ

TEACHING SCIENCE IN THE BULGARIAN SCHOOLS FOR GIRLS (1897): GEOGRAPHY

Учебни предмети според програмата от 1897 г.¹⁾

Закон Божи и нравоучение²⁾ – общ хорариум, нормиран към една седмица - 7 ½ часа; Български език и литература²⁾ – общ хорариум, нормиран към една седмица - 19 часа;; Руски език³⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 4 часа; Френски или немски език²⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 17 часа; Отечествена и всеобща история⁴⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 8 часа; Аритметика, алгебра и геометрия²⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 16 часа; Отечествена и всеобща география²⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 7 ½ часа;; Естествена история и хигиена⁵⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 6 часа; Физика и химия⁶⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 6 часа; Начала от науката за възпитанието⁷⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 3 часа; Домашна икономика⁶⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 2 часа; Рисуване и краснопис²⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 13 часа; Ръкоделие²⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 10 часа; Музика и пеене²⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 10 часа; Гимнастика²⁾ - общ хорариум, нормиран към една седмица - 10 часа.

Отечествена и всеобща география

Учебна цел

Обучението по география има за цел: (1) да даде на ученичките ясно понятие за местността, в която те живеят и за значението на картите; (2) да ги запознае с

физическото устройство на земното кълбо и неговото политическо разпределение; (3) да ги запознае по-основно с физическата и политическата география на България и съседните ѝ страни.

Методични упътвания

Учениците, които постъпват в първия клас, са имали в основното училище подготвителен курс по отечествознание и вече са упражнени в изкуството да се ориентират по страните на света. Така учителят трябва да свърже новото с ученото, и по възможност с активното участие от страна на учениците да разясни: (1) изгряването и залязването на звездите, както и постоянното пребибаване на някои от тях над хоризонта; (2) движението на слънцето и зависимостта на годишните времена от най-голямата дневна височина на звездите; (3) фазите на месеца⁸⁾ с тяхната зависимост от положението на слънцето. Ще се учи още и за кълбообразността на земята; обаче всички доказателства за това не трябва да се изискват от учениците в този клас. Въобще не трябва да се губи много време за изучаването на математическата география. За ученички на възраст от 10 до 12 години ще бъде достатъчно, ако им се разяснят нагледно и ясно по земния глобус още и понятията полюс, екватор, меридиан, паралелен кръг, земна ос, географска дължина и ширина. Изучаването на глобуса е най-мъчният отдел от географията за първия клас. Затова учителят трябва да има предвид само целта, а именно да си послужи при изучаването на земеведението, без да се впуска в подробности от математическата география и астрономията. Като учебно пособие нека той има достатъчно голям глобус и телурии, защото само с помощта на последното помагало той ще може нагледно да разясни двоякото движение на земята около оста ѝ и около слънцето. Не е нужно да се споменава, че земята е сплескана на двата полюса, защото за величината на тази сплесканост могат да се възбудят неверни представи. Въз основа на горните познания учителят ще може да счита учениците вече подготвени за изучаването на същинската география.

Първото нещо, което трябва да се разгледа на глобуса, е разпределението на сушата и водата по земната повърхност. Тук ще се посочи на учениците, че само северното полукълбо е разчленено; ще им се кажат по-забележителните полуострови. Островите придружават частите на земята в дъговидни редове и с изключение на кораловите и вулканичните острови могат да се разгледат като откъснати части от континента, като върхове и била от планини с потънали поли. За отбелязване са тъй също кораловите и вулканичните острови, които се разполагат около тропиците през Великия океан, поради тяхната дребност, голямото им количество и забележителна форма. Върху начина на тяхното образуване ще може да се каже тук много малко. Когато се разглеждат планините, не трябва да

се забравя да се сравняват височините им. При изучаването на реките ще се обръща внимание на почвата и местностите, през които текат, като се вади от това заключение за изменливото им направление. Добре е реките да се сравняват една с друга и да се търсят известни техни общи свойства. По този начин, например, учениците ще намерят, че реките на Пиринейския и Скандинавския полуостров имат успоредно течение, че реките Висла, Одер, Елба, Везер и Рейн имат почти еднакво завиване към запад; че реките Дон и Днепър при втичането си в морето извиват ненадейно към запад, а Волга към югоизток; тъй също че реките Печора и Урал образуват почти еднакви фигури в противоположно направление; също че Волга и Днепър имат помежду си нещо подобно, като приличат на едно и също разклонено дърво. Така може да се намери, че и реките в една и съща страна могат да имат известни сходства. При изучаването на реките Волга и Урал ще се разясни понятието „вътрешни води“ (Binnengewässer, Binnenfluss). Дунавът заслужава особено внимание. Той е представител на реките, които си пробиват път между планини от различни формации. И в друго отношение Дунавът е забележителен; именно в това, дето в него се вливат реки от всички направления и на които теченията образуват най-разновидни форми. При изучаването на реките в Азия ще се обърне внимание на учениците върху двуръкавните реки, върху формите на двете големи китайски, на двете на южния край на Индия текущи реки, на степните реки Оксус и Иаксартес, които се втичат в езера и свършват в блата или пак се изчезват в пясъка. Ще се обърне внимание на учениците върху пръснатите езера в Азия по издигнатите поляни, които, в противоположност на европейските, повечето са солени, вътрешни и степни езера. С измерване и сравняване ще се намери колко незначителни са повечето европейски езера в сравнение с азиатските. Когато се изучават реките, ще се обръща внимание и на моретата, в които се вливат повечето реки; тъй също и на моретата, които нямат това преимущество; към първите например принадлежат Черно и Балтийско море, а към последните западното корито на Средиземно море и Адриатическо море. Особено внимание заслужават и безводните страни.

От вулканите ще се вземат няколко от тези, които образуват верига около Великия океан, централните вулкани и единичните огнени върхове в Атлантическия океан, в Средиземно море и в Азия. Тук ще се припомни, че земята е във върешността си в огнено състояние и че тя от върешни сили е изложена на разнородни промени. Да се влиза в подробности върху по-нататъшното устройство на земната кора, геоложкия състав и периодите, няма нужда между друго и за това, че учениците не са в състояние да схванат този материал.

Занятието и облеклото на разните народи възбуждат интерес. Желателно е учениците да знаят дали жителите се препитават от лов и риболов или водят нормален

живот; дали са оседнали земеделци и доколко са се въздигнали до действителна култура. За облеклото ще се покаже, че то е в зависимост главно от климата, от занаятите и от степента на образованието. Нека се посочи и вида на храната, с която хората се препитават, а най-вече кои растения им служат за храна. Ала тъй също и останалите полезни растения трябва да се изброят; като не се забравят и така наречените „лукозни растения“, от които някои, като кафето, се употребяват колкото и храната; често те принадлежат към характеристиката на някои народи. Не трябва да се забравят и животните, които човекът е опитомил, за да се поддържа и ги е направил домашни. За нагледност, когато се изучава гореизложеното, са необходими добри картини и същински екземпляри.

Когато се изучава политическата география на всяка страна, ще се говори преди всичко за топографската ѝ сължина и ширина; за положението ѝ към други държави, към морето; дали е върешна държава, дали само от една страна допира морето или се простира от море до море, как са разпределени планините и реките в нея; дали планините са продължение на планинска верига от друга държава или се възвишават само в тази страна; дали тази или онази речна мрежа принадлежи преимуществено ней; дали притежава главен водораздел; дали има съединения посредством канали със съседните държави; дали е страна на изворите на големи реки или реките преминават само през нея; дали някоя от реките ѝ е погранична и т.н. При градовете ще се обръща внимание на тяхното местоположение, дали са приморски или са на брега на някоя плавателна река; и ще се каже всичко забележително за тях. Занаятите на жителите, обработването на земята и природните богатства се изучават във връзка с климата, от който зависят; последният може да бъде различен в отделните части на държавата. Ще се съобщи на ученичките дали природните произведения и изделията на промишлеността служат за собствена употреба или се изнасят в странство, та с това предизвикват сношение между отделните народи. Заради това търговските пътища и пътищата за съобщение от всякакъв вид, както и тържищата за разните стоки, ще служат за характеристика на самата търговия.

Ученичките сами могат да оценят гъстотата на населението от големината на страната и числеността на населението ѝ. Числата ще се изучават закръглени. Закръглените числа се сравняват по-удобно и по-лесно от други числа; освен това те възбуждат не по-малко вярна представа за един характеристичен момент, отколкото числата с точни последни цифри, които при това не се представят еднакво от разни автори. Дето е възможно, нека ученичките сами намират тези числа. Така например, те могат да се упражняват на картата в изчислениена разстояния; тъй също е добре ученичките сами да намират относителните числа. При преговор и изпит учителят трябва да пита по-малко за абсолютните, а повече за релатив-

ните стойности. Числата на ученика могат да послужат за упражнения. Така например, могат да се съставят таблици от повърхнините на изучените страни, тяхната численост и гъстота на населението; могат да се наредят повърхнините по височина и т.н. Тъй също добре е да се правят и графически изображения на величини с линии и фигури, за да се възбуди интерес у ученичките и да им се дадат верни представи.

Особено внимание заслужават тъй също и названията. Географските собствени имена често, поради чуждото им звучене, мъчно се помнят и мъчно се изговарят. По тази причина учителят трябва да изговаря чуждите думи ясно и да ги отбелязва на черната дъска. Често подобно звучаща дума в българския език може да помогне за по-лесно запомняне на такива чужди имена. Преди всичко обаче нека учителят да се старее, щото географските имена да не остават празни думи, а да събуждат в съзнанието на ученичките всякога реални представи, понятия и картини. Като се заинтересуват ученичките с предмета и се възбуди въображението им, тогава и паметта им ще задържи името.

За успешното преподаване на география екскурзиите са необходими. При тези екскурзии учителят не трябва да забравя, че те в най-строг смисъл на думата са учебни часове и че той е длъжен не само да прави всякоя екскурзия по известен план, но още и да избягва всичко, което може да възпрепятства изпълнението на този план. При безплановото лутане и при необузданата безредица нищо не може да се постигне. Затова се препоръчва при такива разходки учителят да събира от време на време ученичките около себе си на обучение, като се старее и тук да поддържа същата дисциплина, както и в училището. Няма съмнение, че това обучение не трябва да се състои от държане на лекция от страна на учителя, а в поучителна беседа. Така ученичката от първия клас ще научи на открито в самата природа на известен извор, на известна река и на известен връх или поляна понятията за извор, водопад, остров, езеро, пристанище, море, залив, завой, приток, крайбрежие, издигната поляна и т.н. От времето през деня те ще се научат какво е климат, а от сянката на една и съща тояга в разни времена ще се запознаят с мнимото движение на слънцето през разните времена.

Ала и при най-добрата воля на учителя нему няма да е възможно да покаже всичко на ученичките във в природата. Земята е преголяма, та да може ученичката да види всички явления на нея. По тази причина е нужно, когато не е възможно да се наблюдава, учителят да се погрижи да си набави други средства за нагледно пояснение. Към тези средства принадлежи на първо място глобусът, после добри карти, ландшафти и стереоскопи. Да не страдат занятията стереоскопите ще се употребяват не във време на урок, а в извънредни часове. И тук може да се каже, че сложните и скъпите пособия не са най-добрите, а такива са най-простите. Изо-

Скъп училищен глобус

Училищен телурий

бретателният учител ще може с малко средства много неща да покаже на децата. Колкото и да е важен принципът „обучавай нагледно“, за препоръчване на учителя е да има мярка в наблюдаването.

Учителят трябва да изисква от ученичките наблюдаването самостоятелно да репродуцират и самостоятелно да излагат наученото. С репродукцията преди всичко се контролира дали ученичките са изградили ясни представи за наблюдаването. То е обаче и средство за по-основно схващане и всестранно разглеждане. Репродукцията може да бъде няколко вида: това зависи от обстоятелството дали ще се извършва устно, писмено или с чертане. При устната репродукция трябва да се внимава ученичките да се изразяват ясно и точно и в пълни изречения върху наблюдаването и изучаваното. Тук учителят трябва да се предпазва от подсказването, а да употребява евристичните и коцентричните питання. Словоохотливостта на учителя и пасивното държане на ученичката убива охотата за работа. По тази

Учебна карта

причина учителят не трябва никога да говори, за да се каже, че говори, а да заставя ученичката да говори.

Чертането на скици, профили и карти е необходимо за учителя и ученичките; при това обаче, трябва да се избягва всякакво пресилване в изискванията. Учителят ще се задоволява с прости контурни профили на училищната табла и на тетрадки. Тези упражнения трябва да се задават като домашна работа. При преговор е нужно тъй също да се чертае, за да може да се провери до каква степен са схванати външния вид, положението и размерностите на величините. На ученичките могат да се дават и празни карти (само с контура), а те по указанието на учителя да внесат в тях реките, планините, градовете и т.н.

Една от най-важните работи на учителя по география е да се грижи за разбирателното четене на картите. Целта, която се преследва с четенето и чертаенето на карти е вярното разбиране на различните щрихи, линии, знаци и бои, тъй също и

упражненост в правилно и живо представяне на предметите, които са отбелязани с географските белези. При такова обучение няма да е мъчно за ученичките чрез картата да си направят подходящо представяне на същинската картина на такива местности и страни, които те не са виждали.

Добре е, ако учителят обучава по известна диспозиция, в която отделните части да са в органична връзка. Така например, при разглеждането на държавите и може да се преподава и изпитва по следната последователност на мислене: 1) име и граници на държавата; 2) големина; 3) повърхнина (планини и реки); 4) климат; 5) произведения (търговия и промишленост); 6) народонаселение; 7) кратък исторически преглед; 8) градове и културно-исторически бележки. Разбира се само по себе си, че от почвата на една страна ще може да се извади заключение за климата на страната и от него заключение за произведенията, промишлеността и т.н., така че при преподаване и рекапитулация ще може едното от другото да се развие чрез наводящи въпроси. Всеки преговор, който има за цел да се провери дали ученичките са усвоили и запаметили нещо научено и доколко са го направили свое умствено притежание, не трябва да бъде за тях товар, а трябва да се стараем да го направим приятно занятие. Трябва да им доставяме удоволствие, като изискваме от тях да засвететелстват придобитите познания. При преговор за препоръчване е да се правят измислени пътешествия, при които ученичката да стои на картата и да държи дерска сказка. Че при преговор, сродното трябва да се концентрира и че именно тук концентрацията в обучението е на мястото си, няма нужда да се обяснява надълго. Колкото по-приложно и по-всестранно се рекапитулира, толкова повече ще расте умствената сила на ученичката и нейната радост за притежаване на известни познания.

Учебният материал по география предлага многобройни случаи за разнородно образование на ума, а най-вече за развиване на пространствените представи. Слрд изучаването на всеки отдел, както и на всеки подотдел, добре е да се правят такива упражнения. Те се състоят в това: ученичките се заставят да се произнасят върху известен предмет в правилен и ясен говор. Материалът не се репродуцира по реда, по който е изучаван, а по съвсем нов. Така например, може да се пита за градове, които имат обща географска дължина или географска ширина; за реки с еднакво направление на течението; за планински върхове от съща височина; за градове с равно число народонаселение; за държави и градове, които се намират на едно и също корито на реки или море; за градове на устието на реки и т.н. Особено ценни са упражненията в ориентиране, в оценяване и измерване на разстояния и площи. Ученичките трябва също да се упражняват да схващат вярно взаимното положение на географските предмети, да показват с ръка дадена местност, да гледат на картата в дадена посока.

ПРОГРАМА

ЗА

петокласнитѣ дѣвически училища и долния курсъ
на дѣвическитѣ гимназии.

Официално издание на Министерството
на Народното Просвѣщение.

СОФІЯ.

Печатница на Ив. Г. Говедаровъ и С-не.

1897.

Константин Величков (1855-1907)⁹⁾

ПРИКАЗЪ № 816.

На основание на чл. 12 и 13 отъ закона за срѣдното дѣвическо образование и като взехъ прѣдъ видъ мнѣнието на Висшия Учебенъ Съвѣтъ, исказано въ третята му сесия, *постановявамъ* да се въведе долуизложената програма за петокласнитѣ дѣвически училища и за долния курсъ на дѣвическитѣ гимназии, като се приложи из единъ пѣтъ въ първитѣ три класа, а въ последнитѣ два класа – постепенно.

Министъръ на Народ. Просвѣщение: К. Величковъ
София, 23-й августъ 1897 г.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Някои стари автори, оставили ценни географски описания (Техни текстове за България и българите са представени от Ковачева (1921)

Thomas Alom (1804-1872), английски архитект, предприел много пътувания в много страни; издал „L’empire ottoman illustré”, Paris, 1838.

Jerôme-Adolphe Blanqui (1798-1854), знаменит френски икономист и географ, изучавал отблизо в многобройните си пътувания различни икономически и обществени въпроси. За нас неговият най-важен труд е „Voyage en Bulgarie” (1841).

Ami Boué (1791-1881), френски геолог, пропътувал цяла Европа и добре изучил Турската империя. Между трудовете му най-интересни са тези, в които Буе описва народите на Балканския полуостров: „La Turquie d’Europe” (1840), “Recueil d’itinéraires la Turquie d’Europe” (1850).

Auguste Viquesnel (1800-1867), френски географ, заедно с Буе посетил Сърбия, Горна Мизия и Македония. Издал „Дневник на едно пътуване през Европейска Турция“.

Елисавета Николаевна Водовозова (1844-1923), руска писателка и педагог. Известни са географските ѝ разкази „Животът на европейските народи“. Издала е „Как люди на белом свете живут – болгары, сербы, черногорцы“ (1895).

Константин Иречек (1854-1918), виенски професор, от 1879 до 1884 г. е бил на служба в България, включително и като министър на народното просвещение. Иречек е оставил многобройни съчинения върху историята, археологията, географията на южните славяни в книги и изданията на Виенската и Чешката академии на науките.

Philippe-Felix Kanitz (1829-1904), унгарски етнограф, археолог и географ. Пропътувал нашир и надлъж България и оставил „Donau Bulgarien und Balkan (1868-1885) с многобройни издания на немски и други езици. Оставил разкошни гравюри за живота на българите и теглата им в Турската империя.

БЕЛЕЖКИ

1. (1897). *Програма за петокласните девически училища и долния курс на девическите гимназии*. Официално издание на Министерството на народното просвещение. София: Ив. Г. Говедаров и С-ие
2. Изучава се в класовете от първи до пети (сега пети до девети).
3. Изучава се в четвърти и пети клас (сега осми и девети).
4. Изучава се в класовете от втори до пети (сега шести – девети).
5. Изучава се в класовете от първи до трети (сега пети – седми).
6. Изучава се в класовете четвърти и пети (сега осми и девети).
7. Изучава се в пети клас (сега – девети).
8. Луната.
9. От Уикипедия.

ЛИТЕРАТУРА

Ковачева, Л. (1921). *България и нейните съседни: географска хрестоматия*. София: Ал. Паскалев.

Compiled by B. V. Toshev